

ІСЛАМОФОБІЯ В УКРАЇНІ (1991–2017 рр.): ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА

У статті проаналізовано проблему ісламофобії в Україні періоду незалежності. Звертається увага на випадки нетолерантних дій щодо мусульман з боку органів державної влади та місцевого самоврядування, недостатнього забезпечення їхніх релігійних та культурних потреб.

Ключові слова: іслам в Україні, мусульмани, ісламофобія, нетерпимість.

Після здобуття незалежності Україна оголосила намір побудувати демократичну та правову державу. Одним із найбільш важливих виявів такої держави є право на свободу совісті, виходячи з якого громадянин України може сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, що гарантовано українським законодавством, в першу чергу Конституцією України (ст. 35) і законом про «Про свободу совісті та релігійні організації». Існують також норми міжнародного права, яких Україна зобов'язалась дотримуватись. Вони проголошені в «Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії чи переконань», що затверджена Генеральною Асамблеєю ООН від 25.11.1981 р. Незважаючи на все вище сказане, за період незалежності в Україні неодноразово траплялися випадки релігійної нетерпимості, які потрібно проаналізувати з метою успішної боротьби з ними. В пропонованій статті звертається увага саме на ісламофобію, як на одній з найпоширеніших останнім часом видів релігійної нетерпимості. Також нас буде цікавити не побутовий антагонізм стосовно до мусульман, а вияв ісламофобії на рівні державних структур, оскільки саме це впливає на прагнення людей переселятись до України та впливає на міжнародний імідж нашої держави. Варто зазначити, що питання, які ми спробуємо розглянути, недостатньо досліджені в науковій літературі, на них мало зверталася увага, тому в даній статті використовуються переважно посилання на електронні ресурси, де зустрічається інформація щодо подій, які можна означити ісламофобією.

Перед тим як розпочати дослідження безпосередньо ісламофобії в Україні, варто означити, як саме ми розуміємо цей термін та погляд на це явище в науковій та суспільній думці. Вже з самої назви зрозуміло, що це різновид ксенофобії, тобто різкого неприйняття особою чи певною спільнотою чужої (в нашому випадку мусульманської) культури, поведінки, манери спілкуватись тощо. Як і будь-яка ксенофобія ісламофобія часто проявляється в дихотомії «ми – вони». В спеціалізованих статтях досить часто надається визначення ісламофобії, яку надав заступник ректора Сассекського університету (Велика Британія) професор Гордон Конуей. Він вважає, що «ісламофобія – це страх та ненависть до ісламу та мусульман, яка існує в ЗМІ всіх рівнів та поширена на всі прошарки суспільства»¹. Також є різні думки, щодо появи цього терміну в науковій літературі. Вважається, що вперше його було вжито в опублікованій в 1997 р. доповіді британського дослідника Р. Траста, що мала назву – «Ісламофобія – виклик для всіх». За іншою версією, цей термін поширився з Франції, і популяризували його активісти іранського походження². Але безперечним є твердження, що широке поширення і термін, і явище набули після терористичних, актів які сталися в США 11 вересня 2001 р.

Сьогодні існує три основних погляди на причини широкого поширення ісламофобії. Перший, що це сучасний вияв антагонізму між християнською та мусульманською цивілізаціями. Другий – це зростання кількості терактів, вчинених мусульманами, і найглобальніший з них, вже вище згадана атака на Всесвітній торговельний центр. Крім того, можна виділити все більш зростаюче розчарування у світських політичних ідеологіях, таких як лібералізм, комунізм, націонал-соціалізм тощо. На їх зміну можна побачити повернення популярності релігійних систем, де іслам є однією з самих активних, яка найбільше порівняно з іншими релігіями впливає на життя своїх adeptів. Наслідком є несприйняття цих процесів, немусульманським населенням і відповідно зростанням рівня ісламофобії³.

Несприйняття ісламу, як релігії та мусульман, як її носіїв може проявлятись в різних формах. Однією з самих очевидних є ісламофобія в ЗМІ, коли іслам зображується виключно в

негативних тонах. Небезпека цього явища полягає в тому, що найбільше підпадають під вплив даної інформації люди, які безпосередньо ніколи з мусульманами не контактували і відповідно, вже до зустрічі з ними мають упередження ставлення⁴. Тому найчастіше саме ЗМІ стимулюють «побутову» ісламофобію. Вона виражається в антагонізмі пересічних осіб до будь-яких проявів мусульманської культури, в їхніх вчинках, що виражають цей антагонізм. Це можуть бути негативні висловлювання щодо осіб, яких завдяки одягу можна відразу позиціонувати як мусульман (найбільше це стосується жінок), або колективні напади на людей східної зовнішності, що теж супроводжуються відповідними висловлюваннями. Дуже розповсюдженим проявом «побутової» ісламофобії також є описування місць поклоніння образливими надписами. Такі вияви часто фіксуються і в Україні⁵.

Ісламофобія також може виражатись в формі мігранто- та релігієфобії. Вже із самої назви зрозуміло, що перше це боязнь мігрантів. Думка про те, що міграція з мусульманських країн до Європи є ні чим іншим як виявом «зіткнення цивілізацій», стала популярною завдяки С. Хантінгтону та його однойменній праці⁶. Виходячи із цієї теорії при збільшенні кількості вихідців з мусульманських країн, вони неминуче почнуть зазіхати на основи західної цивілізації, паралельно нав'язуючи свою культуру. Ще одним різновидом нетерпимості є релігієфобія. Особи, які є носіями подібних поглядів, переконанні, що релігія, це справа виключно особиста, і вона не має права виходити в публічну сферу. І мусульмани, в такому випадку, підпадають під подвійне несприйняття, в першу чергу, як представники «іншої культури», в другу, як люди, що не бояться її привселюдно демонструвати⁷. Все це може виражатись або в формі «побутової» ісламофобії, про яку ми вели мову раніше, так і в ісламофобії з боку різноманітних органів державної влади, аналіз якої і буде проводитись в даній статті.

Спробуємо конкретно розглянути прояви ісламофобії в Україні. Незважаючи на культурно-історичний контекст, який подавався в школі, про постійну боротьбу православних козаків проти мусульман кримських татар, в радянську добу проявів ісламофобії було не багато. Це можна пояснити двома факторами, по-перше, намагання побудувати новий тип суспільства, який перебував би понад етнічними особливостями, так званий – «радянський народ». У такій парадигмі на культурні особливості зверталось мало уваги, вважалося релігійне минуле має набагато менше значення від соціалістичної сучасності та комуністичного майбутнього. По-друге, після депортації в 1944 році кримських татар, кількість мусульман, що мешкала на території УРСР, значно скоротилася, що і давало можливість просто їх ігнорувати.

Проте один момент варто зазначити, це документ підписаний першим секретарем ЦК КП України Петром Шелестом – «Про недоцільність повернення татар до Криму». Датується він 22 червня 1966 р. і є зверненням до ЦК КПРС, в якому П. Шелест наголошує, що незважаючи на все більшу кількість листів, що надходять від татар, які мешкали в Криму, з проханням знову туди повернутися, він не вважає доцільним дати на це дозвіл. Наводиться низка аргументів, в більшій мірі економічних і традиційних про «зраду Батьківщині та співпрацю з німецько-фашистськими загарбниками». Але для нас цікава його теза про те, що кримські татари, які зараз проживають в Узбекистані, тісно з'єдналися з його економікою та культурою. Тобто відчувається протиставлення культурно близького населення Узбекистану населенню, що в той час проживало в Криму (в документі вони зазначені – росіян – 71%, українців – 22%, інших – 7%), у чому, звичайно, можна побачити ісламофобію⁸.

З початком репатріації кримських татар в 1988 р. в Україні почала зростати кількість мусульман, що сприяло збільшенню випадків релігійної нетерпимості. Звичайно, в контексті Криму, багато що можна списати на несприйняття слов'янським населенням та органами місцевої влади питань щодо повернення власності кримців, яка була в них відібрана після депортації. Та все ж це часто виявлялося в формі відвертої ісламофобії. Як ілюстрацію можна вказати на перманентні конфлікти між органами УПЦ МП та мусульманською громадськістю. Влада майже завжди ставала на бік православних. Це добре зобразив муфтії ДУМК Емерлі Аблаєв в статті опублікованій у 2000 р.⁹, тому сконцентруємо увагу на інших регіонах України.

На материковій Україні ми також можемо побачити приклади ісламофобії. Цікаво, що найбільше їх траплялося під час президентства В. Януковича. Так в 2011 р. міські ради Хмельницького та Білої Церкви, незважаючи на прохання мусульманських громад, відмовили у виділенні землі під будівництво мечетей. До цього органи місцевого самоврядування в більшості йшли назустріч віруючим, і за наявності земельних ділянок надавали їх. Але в основному мечеті будувалися або в Криму, або в містах Східної України, де традиційно багато поволзьких татар. Та з початку 2000-х вже йшла мова, що потрібно будувати нові мечеті, там де достатньо мусульман і вони їх потребують. В Хмельницькому вже в 2002 р. місцевий активіст Фазіл Рахім

звертався до органів державної влади для того, щоб вони виділили землю. Як зазначалося, мусульман задовольнила б будь-яка земельна ділянка, що знаходилась би в межах міста, до неї можна було б провести комунікації і поруч не було б місць продажу та розпивання алкогольних напоїв. У той час він не зміг отримати однозначну відповідь, та часто чув від чиновників слова, що загалом вони не бачать проблеми в будівництві мечеті¹⁰. Винесли дане питання на розгляд та голосування в міськраді лише в 2011 р. Сам прецедент подібного голосування викликав в Хмельницькому значний резонанс. Було організоване пікетування міськради, яке проводило ВО «Свобода», з вимогою не дозволити будівництво¹¹. Категорично проти будівництва висловлювались представники християнського духовенства, а також самі члени міськради¹².

У тому ж році подібний конфлікт відбувався і в Білій Церкві. Там мусульманська громада була зареєстрована ще в 1993 р., і з 2006 р. ведеться мова про будівництво мечеті. З 2009 р. відбувався пошук придатної для цього земельної ділянки. В 2011 р. було затверджено на архітектурній раді міста ескізний проект мечеті, але влітку цього ж року ініціативною групою міських депутатів розпочалася кампанія щодо заборони будівництва мечеті в Білій Церкві. В рамках кампанії по місту роздавали листівки з антимусульманськими текстами, ісламофобські статті з'явилися в місцевій пресі, тощо¹³. І як у випадку м. Хмельницького, щодо недоцільності побудови мусульманської культової споруди почали заявляти представники християнських конфесій. Для улагодження проблеми міським головою був ініційований круглий стіл, на якому мусульмани і противники будівництва змогли висловити свої позиції¹⁴, але до спільного знаменника дійти не змогли. В результаті, в серпні 2011 р. міська рада прийняла рішення про заборону будівництва мечеті в місті, що мало наслідком скасування дозволу на розробку проектною документації.

Таким чином, можна констатувати, що привід, за яким міськради міст Хмельницького і Білої Церкви забороняли будувати мечеті, був абсолютно ісламофобський. В обох випадках згадувалося християнське минуле краю, висувалася теза, що наявність мечеті буде притягувати мусульман і наводились приклади європейських країн які, як вважали прихильники заборони будівництва, потерпають від значної кількості мусульманських-мігрантів. У подальшому в Білій Церкві це питання більше не піднімалося, тоді як в Хмельницькому одна з мусульманських громад все ще намагається домогтися дозволу на будівництво, але поки що безрезультатно¹⁵.

Найбільш яскравий період нетерпимості стосовно мусульман був перед футбольним чемпіонатом «Євро-2012». У цей час мусульман масово викликали до СБУ, де «пропонували співпрацю», яка повинна виражатись в наданні інформації про інших мусульман. Осіб, які відмовлялися «співпрацювати» обіцяли брати на олівець і суворо карати, якщо вони вчинять якесь правопорушення. Найбільше подібних викликів було серед новонавернених мусульман українців¹⁶. Також саме тоді найчастіше за весь період незалежності України відбувалися обшуки в мечетях, будинках та квартирах мусульман.

Однією з резонансних подій, які відбулися в 2012, було закриття в Одесі мусульманської організації «Сират аль-Мустахим» (Прямий шлях). Ця організація була створена двома вихідцями з арабських країн, єгиптянином Уда Халедом та сирійцем Масрі Мухаммадом, і об'єднувала мусульман салафітського напрямку в Одесі. Незважаючи на те, що «Сират аль-Мустахим» діяла ще з 2009 р., про неї стало відомо лише коли в ЗМІ почали з'являться статті такого типу – «В Одесі накрили організацію ваххабітів, а в них вилучено вибухівку»¹⁷. Лише згодом почала з'являться інформація від самих членів організації щодо причин їхнього затримання¹⁸. Коли справа дійшла до суду, їх судили тільки за розповсюдження екстремістської літератури. Хоча суд визнав їх провину, але вони відбули термін у в'язниці менше року і були відпущені. Даний випадок демонструє як за допомогою ісламофобії, що виявилася в позиції ЗМІ, спецслужби можуть досягати своїх цілей.

Після того, як в 2014 р. влада в Україні змінилася і розпочалася військова агресія Російської Федерації, значна частина мусульман долучилися до захисту Батьківщини. Тиск на мусульманські організації, який ми бачили вище, зникає, але ісламофобія набуває нових форм. За короткий період часу відбувається відразу кілька випадків, коли з Росії до нас тікають мусульмани. Федеральна Служба Безпеки відразу їх оголошує причетними до Ісламської Держави Іраку та Леванту, і вимагає їх видати. В свою чергу Служба Безпеки України, незважаючи на те, що представники силових структур РФ воюють на Сході України, погоджуються видати цих осіб. Першого, кого варто згадати, це Амінат Бабаєва, громадянка Росії, родом з Дагестану, яка мешкала в Туреччині. Її колишній чоловік приєднався до «Ісламської Держави», після чого вони розлучилися. В 2016 р., коли між Росією та Туреччиною відносини стали налагоджуватись, їй натякнули, що краще переїхати в іншу країну, а інакше її можуть видати. Вона обрала Україну, бо в неї тут жила подруга, і вона знала про конфлікт між Україною та Росією. Як тіль-

ки вона прилетіла до Харкова, відразу попросила надати притулок в Україні. Але працівники прикордонної служби не прийняли її заяву і, після того як за справу взялися в СБУ, жінку було затримано¹⁹. Незважаючи на спробу допомоги з боку адвокатів та правозахисників, буквально через декілька днів співробітники українських спецслужб передали її працівникам ФСБ. Як і в цілій низці інших випадків, варто звернути увагу на не бажання української сторони розібратись в питанні і зрозуміти чи дійсно ці особи мають відношення до ІДІЛу²⁰. Вже є випадок, коли російським спецслужбам співробітники СБУ хочуть передати інгуша, який бажає долучитися до добровольчого батальйону, щоб взяти участь в Антитерористичній операції проти проросійських сил на Донбасі²¹. Таким чином, співробітники СБУ діють упереджено, щодо мусульман, не надаючи їм право на захист, що теж можна прирівняти до виявів ісламофобії.

Як підсумок, варто зазначити, що проблема ісламофобії в незалежній Україні існувала і, на жаль, існує, що загалом уповільнює процеси євроінтеграції, та створює негативний імідж України в мусульманському світі. Поширення інформації, що в Україні мусульмани можуть перебувати в потенційній небезпеці і загроза існує не лише як наслідок «побутового расизму», а й цілеспрямованої політики органів державної влади, може зумовити скорочення кількості іноземних студентів, які мають бажання отримати освіту в наших навчальних закладах. Варто відзначити, що такі студенти не лише приносять користь, оплачуючи власне навчання, а ще й, в умовах різкого скорочення населення, в майбутньому можуть знадобитись Україні як кваліфіковані спеціалісти. Відповідно, це актуалізує важливість дослідження виявів ісламофобії не лише для наукового товариства, а й загалом для українського суспільства.

¹ Алексей Крымин, Георгий Энгельгардт. Исламофобия. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://magazines.russ.ru/oz/2003/5/2003_5_56.html

² Гатагова, Л. Между страхом и ненавистью: исламофобия в России // Родина. – 2006. – №6. – С. 27–31.

³ Шевченко О.М. Формирование и виды ксенофобии в эпоху позднего модерна // Гуманитарные и социальные науки. – 2013. – № 5. – С. 89–96

⁴ Матсон О. О. Исламофобия в немецком обществе // Вестник Брянского государственного университета. – 2015. – № 2. – С. 176–178.

⁵ Неизвестные испортили исламофобской надписью здание Ассоциации мусульман Украины. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.krymr.com/a/news/27630508.html>

⁶ Хантингтон С. Столкновение цивилизаций – М., 2003. – С. 311.

⁷ Педзивиатр Конрад. Исламофобия в Польше (на материале новейших социальных исследований) // Учен. зап. Казан. ун-та. Сер. Гуманит. науки. – 2015. – № 1 – С. 236–249.

⁸ Депортовані кримські татари, болгари, вірмени, греки, німці. Документи. Факти. Свідчення (1917–1991) / Упоряд.: Ю. Білух, О. Власенко. – К., 2004. – С. 284.

⁹ Кримськотатарське питання : бюллетень / Кримський центр незалежних політичних дослідників і журналістів. – Сімферополь : 2000. – Ч. 3. – 2000. – С. 65.

¹⁰ Анатолий Гурман. Быть ли в Хмельницком первой на Подолье мечети? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zn.ua/SOCIETY/byt_li_v_hmelnitkom_pervoy_na_podolie_mecheti.html

¹¹ Оксана Ісаєнко. У Хмельницькому вирішували чи будувати мечеть під крики і шум. [електронний ресурс]. – режим доступу: <https://vsim.ua/Podii/u-hmelnitkomu-virishuvali-chi-buduvati-mechet-pid-kriki-i-shum-10203669.html>

¹² У Хмельницькому понад 200 чоловік пікетують – вимагають заборонити в місті будівництво мечеті. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kriminal.tv/news/u-hmelnitkomu-ponad-200-cholovik-piketuut-vimagaout-zaboroniti-v-misti-budivnitstvo-mecheti.html>

¹³ Андрій Деркач. Біла Церква: без права на віру. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://risu.org.ua/article_print.php?id=43057&name=society_digest&lang=ua&

¹⁴ Денис Брилев. Конфликт вокруг строительства мечети в Белой Церкви может стать тенденцией в «континентальной» Украине. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/10510-konflikt-vokrug-stroitelstva-mecheti-v-beloy-cerkvi-mozhet-stat-tendenciej-v-kontinentalnoj-ukraine.html

¹⁵ Ігор Западенко. Вчетверте у Хмельницькому не надали ділянку під мечеть. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://risu.org.ua/ua/index/exclusive/reportage/56315/>

¹⁶ Станислав Речинский. «Мусульманский вопрос», ксенофобия, и другие «уловки 22». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ord-ua.com/2012/01/30/musulmanskij-vopros-ksenofobiya-i-drugie-ulovki-22/>

¹⁷ В Одесі накрили організацію ваххабітів, а в них вилучено вибухівку «уловки 22». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://tsn.ua/ukrayina/v-odesi-nakrili-organizaciyu-vahhabitiv-v-nih-vilucheno-vibuhivku.html>

¹⁸ Одесские «террористы»: «Взрывчатку нам подкинули из-за нежелания платить дань СБУ». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dumskaya.net/news/odesskie-vahhabitiv-ne-byli-vahhabitami-i-vinyat--018448/>

¹⁹ Співпраця зі спецслужбами країни-агресора та порушення законодавства видається за роботу із «забезпечення інтересів національної безпеки». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://noborders.org.ua/spivpratsya-zi-spetssluzhbami-krayini-agresora-ta-porushennya-zakonodavstva-vidayetsya-za-robotu-iz-zabezpechennya-interesiv-natsionalnoyi-bezpeki/>

²⁰ Екатерина Сергацкова. Как СБУ и ГПУ выдают беженцев за исламских террористов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.hromadske.ua/posts/Kak_Sbu_I_Gpu_Vydayut_Bezhenczev_Za_Islamskix_Terroristov

²¹ Ингуш экстрадиции которого добивается ФСБ вскрыл себе вены дабы не оказаться в России. [электронный ресурс]. – режим доступа: https://antikor.com.ua/articles/176083-ingush_ekstraditsii_kotorogo_dobivaetsja_fsb_vskryl_sebe_veny_daby_ne_okazatjsja_v_rossii

В статье проанализирована проблема исламофобии в Украине периода независимости. Обращается внимание на случаи нетолерантных действий по отношению к мусульманам со стороны органов государственной власти и местного самоуправления, а также недостаточного обеспечения их религиозных и культурных потребностей.

Ключевые слова: ислам в Украине, мусульмане, исламофобия, нетерпимость.

The article analyzes the problem of Islamophobia in Ukraine during the period of independence. Attention is drawn to cases of intolerance against Muslims by public authorities and local government, as well as insufficient support for their religious and cultural needs.

Keywords: Islam in Ukraine, Muslims, Islamophobia, intolerance.